

METODA LITERARNOZGODOVINSKE SINTEZE IVANA PRIJATELJA (POGLED OD ZUNAJ)

Avtor opazuje Prijateljevo literarnozgodovinsko sintezo z zunanjega vidika glede na območje slovenske literarne vede in slovenske narodne kulture, torej s perspektive tujega slavista, ki mu predmet obravnave pomeni posebno spodbudo za premislek o tem, kakšen je položaj raziskovalca tuje književnosti, kakšne posledice izvirajo iz njegovega posebnega zornega kota, ter kakšna sredstva ima na voljo za pridobitev in bogatitev svojih strokovnih pristojnosti.

The author observes Prijatelj's literary synthesis from a point of view located outside of the arena of Slovene literary scholarship and outside of Slovene national culture. It is observed from the perspective of a foreign Slavist who treats the object of his reflection as a text that is particularly inspiring and useful for thought about the manner of being a scholar of foreign literature, about the consequences that arise for a foreign researcher from his observation post, and about the means with which he achieves and enriches his professional competence.

Bolj kot iz prvega dela naslova je namen mojega referata razviden iz dopolnilne oznake: predmet razmišljanja je sicer metoda literarnozgodovinske sinteze Ivana Prijatelja, a glede na razmerje do slovenske literarne vede in sploh slovenske nacionalne kulture je obravnavana z zunanjega gledišča, torej z vidika neslovenskega literarnega zgodovinarja, kar na tem mestu pomeni predvsem z mojega osebnega vidika – očitno in nemara nekoliko izzivalno individualno obarvanega. Z drugimi besedami, predmet razprave bom obravnaval kot besedilo, ki je posebej spodbudno in hvaležno za premislek o položaju, v kakršnem je literarni zgodovinar, ki se ukvarja s tujo književnostjo, in o posledicah, ki izvirajo iz takega, po svoje izjemnega opazovalnega položaja, ter končno o sredstvih, s katerimi si prisvaja in bogati strokovne kompetence.

Najbrž ima lahko le tako izhodišče za obravnavo določene tuje metode znanstvenega opisa stanja in pojavov, ki izhaja iz osebne avtorjeve izkušnje, možnost, da se uveljavi kot tehtnejše dopolnilo vednosti o določenem vprašanju in ponudi sodobnim raziskovalcem posameznega področja, ki so ga sicer obdelovali že predhodniki, novo aplikacijo podedovane vednosti. V nasprotnem primeru, torej če bi se teme lotili brez osebnega pristopa, govorjenje o literarnozgodovinskih dosežkih Ivana Prijatelja ne bi bilo z ničemer utemeljeno, posebej še v njegovi domovini in zraven še pred slovenističnim forumom. Delo znanstvenika, ki je soustvarjal temelje slovenske literarne znanosti, je bilo namreč že podrobno obravnavano v številnih publikacijah, med katerimi so posebej pomembne predvsem študije, zbrane v jubilejni izdaji Prijateljev zbornik: Ob stoletnici rojstva; njihovi avtorji – med drugimi Štefan Barbarič, Marja Boršnik, Joža Mahnič, Dušan Moravec, Jože Pogačnik, Franc Zadravec – so vodilni predstavniki slovenske literarne zgodovine in z njimi ne more tekmovali tuji slovenist z mnogo skromnejšim faktografskim poznavanjem predmeta raziskav. Lahko pa – kot je bilo rečeno zgoraj – opazuje dosežke raziskovalne misli slovenske literarne vede

skozi prizmo lastne izkušnje in praktičnih potreb, ali z drugimi besedami – odgovori lahko na vprašanje, kako delo Ivana Prijatelja usmerja neslovenskega slovenista in kaj mu pripoveduje.

Raziskovalec tuje književnosti je v razmerju do predmeta svojega zanimanja v marsičem na boljšem, kajti v primerjavi s kolegi, ki jim je to raziskovalno področje del domače književnosti, lahko – če se tako izrazimo – izkoristi poseben privilegiran položaj. V glavnem je to posledica dejstva, da so njegove zveze s kulturo drugega naroda prostovoljna in čisto zavestna odločitev. Ko v zrelejših letih iz lastne volje in zlasti kot udeleženec neke druge kulturne skupnosti spoznava vrednote te kulture, ohranja do njih objektivno razdaljo, kakršna je nedosegljiva raziskovalcu, ki so ga prav te vrednote osebno oblikovale od najzgodnejših let prek šolanja, družinskega in družbenega okolja, ideologij, ki so povezovale njegovo matično družbo v enovit narodni organizem, skratka – skozi vse tisto, kar se imenuje domača kulturna dediščina. Vsakdo je zakoreninjen v določenem izročilu in to ga tudi določa, ne more se znebiti njegovega bremena, ne glede na to, ali ga sprejema ali zavrača, bo ostajal odnosniška raven vseh njegovih pogledov, njegovega vedenja in delovanja. Neobremenjenost, ki jo omogoča distanca do kulturnega izročila določene skupnosti, je lahko dana le nekomu, ki vanjo ne spada. Pri tem seveda mislim na pojmovno, razumsko distanco, ne pa na čustveno, saj bi bilo najbrž precej nenavadno, če med predmetom in subjektom raziskovanja kulturnih pojavov ne bi bilo nikakršnih »intimnih« vezi. Bistveno je namreč to, da raziskovalec zaradi osebne naklonjenosti (ali zavračanja) še ne postane odvisen od konvencij, ki veljajo na področju, s katerim se ukvarja, in od načina delovanja kulturnih zakonitosti.

Druga prednost, ki jo tujemu raziskovalcu prinaša njegov zunanji pogled, je naravna možnost postavljanja obravnavanih pojavov v širše interpretacijske okvire. V delu raziskovalca tuje književnosti bo zmeraj opazen primerjalni vidik, tudi če ne bo posebej poudarjen, saj obravnavana vprašanja največkrat – pogosto nezavedno – osvetljuje najprej na ozadju svoje domače književnosti, iz katere črpa največ primerov podobnosti ali nasprotij, nato pa na ozadje t. i. »vodilnih književnosti« oziroma tistih, ki ustvarjajo prototipe in jih zaradi njihove najizrazitejše razvojne dinamike druge sprejemajo kot svoj odnosniški sistem.

Primerjati pa pomeni tudi vrednotiti.¹ Zato je verjetno pri osvetljevanju posameznih vprašanj z zunanjega vidika vrednotenje izrazitejše kot pri tistih z notranjega, slejkoprej pa je zastavljeno drugače. Ni namreč nujno, da vse, kar v območju raziskovane kulture velja za vredno in ustvarjalno, tako ocenjuje tudi nekdo z zunanjega stališča, ki s svojega zornega kota zajema širše kroge pojavov in z razdalje tudi lažje opredeljuje njihova medsebojna razmerja.

Prikazal sem prednosti, ki jih pripisujem dejstvu, da je kdo v vlogi raziskovalca tuje književnosti. Prednosti, za katere se znanstveniku ni treba truditi, saj so mu vnaprej podarjene; to je privilegij, do katerega ima pravico zaradi svojega izvora. So mu mar te prednosti res dane čisto zastonj? Bržkone jih plačuje z znatno omejenostjo

¹ S temi besedami – »Primerjati pomeni vrednotiti in zbliževati« – je poljska komparativistka H. JANASZEK-IVANIČKOVÁ nasloвила prvi del svoje knjige *Blagovestniki in potrošniki, Književnost in vrednote v slovanskih deželah* (Katovice, 1987).

svojih pristojnosti. Razširitev raziskovalnega območja se maščuje s plitvejšimi temelji. Kljub temu pa bo tuji raziskovalec na šibkeje armiranih tleh mirne duše tvegal gradnjo svojih teoretičnih in literarnozgodovinskih modelnih konstrukcij, neredko zelo učinkovitih. Z enako lahkoto bo postavljал hipoteze in se zadovoljeval že s tem, da ne bodo vsebovale notranjih protislovij, prav tako pa tudi ne bo očitnih dokazov proti njihovi pravilnosti. Njegov asociacijski mehanizem deluje brezhibno in učinkovito, miselne povezave pa so na podlagi blede podobnosti izvedljive celo med zelo oddaljenimi pojavi.

Pomanjkljivost strokovnih pristojnosti ne izvira le iz praznin v njegovem poznavanju dejstev (teh ni težko zapolniti), ampak iz nezadostnih kulturnih pristojnosti, ki bi jim lahko – kot predlaga Teresa Kostyrko – »na kratko rekli subjektivizem, zavestna pripravljenost /.../ za sodelovanje v dogajanju kulture«. Naprej beremo, da opredeljeni pojem v bistvu pomeni »nekakšno sposobnost za intuitivno razumevanje kulturnega smisla določenega pojava, dojemanja njegovega bistva ter celo istovetenja z ustvarjalcem posamezne kulturne stvaritve«.²

Za pridobivanje h kulturni pristojnosti je za tujega slavista neprecenljivega pomena delo Ivana Prijatelja, predvsem njegovo temeljno delo Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895. Ne poznam podobnega dela, v katerem bi bila zgodovina narodove književnosti tako tesno povezana z družbenopolitično zgodovino. V Prijateljevem prikazu zgodovina slovenske književnosti v 2. polovici 19. stoletja ni niti zgodovina velikih del niti pomembnih ustvarjalnih osebnosti, prav tako se ne osredotoča na prelomnice v slogu, tehniki in umetniških konvencijah. Njen ustroj so najbolj določale spremembe oblik javnega življenja in boj slovenskih izobražencev za narodovo subjektivnost in istovetnost, kar je opredeljevalo naravo, vlogo in naloge literarnega ustvarjanja. Prijatelj je za urejevalno kategorijo preučevanega gradiva vzel kategorijo generacijskih formacij, kar nas navaja na misel, da je glavni mehanizem literarnozgodovinskega razvoja videl prav v njihovem spreminjanju.

Z začudenjem nas navdaja težavnost naloge, ki si jo je s svojo sintezo zadal Prijatelj (danes se takega dela lotevajo cele raziskovalne skupine), vendar radovedni bralec lahko nazorno spozna, kako nehvaležen je vanjo vložen trud. Njena spoznavna vrednost je enako koristna za zgodovinarja kot tudi literarnega raziskovalca, hkrati pa bosta lahko oba izrekla številne pomisleke – in kar je še huje – popolnoma utemeljene. Pričakovanja prvega ne bo zadovoljila metoda, bolj primerna za literarnozgodovinske obravnave kot za čisto zgodovinske (to velja posebej za periodizacijo), drugega pa bo motilo popolnoma obrobno obravnavanje estetskih vprašanj. Na tem mestu ne bom navajal nasprotujočih si razprav, ki so se nakopičile okrog tega dela – to je storil urednik zbranega dela Anton Ocvirk v prodorni spremni besedi³ – namesto tega se bom raje vrnil k na začetku zastavljenemu vprašanju o tem, kakšne koristi lahko ima od branja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine tu-

²T. KOSTYRKO, Kulturne kompetence – obseg pojma, območje problematike, *Umetnostna kultura in kulturne kompetence* (Varšava, 1989), 5.

³A. OCVRK, Pripombe k izdaji: Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, 1. knjiga, 377–382.

jec, ki se ukvarja s slovensko književnostjo.

V vsakem programu univerzitetnega filološkega študija je nekaj predmetov, ki naj bi osvetlili različne vidike kulture in civilizacije dežele, katere jezik je študijski predmet. Poleg predavanj iz literarne zgodovine in jezika študent posluša predavanja iz družbenopolitične in gospodarske zgodovine in si na koncu pridobi obširno znanje, ki pa ga je vendarle težko zajeti v sistem in prej spominja na nekakšen seštevek kot pa na sklenjen sestav, kajti manjka mu ravno združevalni dejavnik, ki ga imam v mislih, kadar govorim o kulturni pristojnosti. Do tega prihaja zato, ker so posamezni ozko usmerjeni in programsko omejeni predmeti, ki jih poučujejo strokovnjaki za določena področja, navadno med seboj le šibko povezani. Pri združevanju v celoto vsega tistega, kar je razpršeno, je v veliko pomoč prav tako delo, kot je sinteza Ivana Prijatelja, ki združuje v sklenjeno celoto prvine različnih panog družbenih ved in kulture. Kdor jo vzame v roke, bo obogatil »opremljenost svojega kulturnega zavedanja«, ⁴ ki mu bo omogočala temeljitejše razumevanje pomena stvaritev literarne kulture, ker si bo pridobil temeljito poznavanje zgodovinskih razmer (družbenih in političnih), v kakršnih so nastale, kar mu končno razkriva njihov najgloblji smisel in vlogo. S tako pridobljenim znanjem je mogoče »razbiranje« izročila iz del literarne umetnosti, ⁵ ki so v zgodovini slovenske družbe pomenila temeljno sredstvo oblikovanja in utrjevanja nacionalnih vezi. Nič drugače ni bilo na Poljskem, zato mora biti poljski slovenist še posebej dovzeten za to vprašanje. Opazil bo, da ima tudi danes književnost obeh narodov enako pomembno vlogo v njunem nenehno obnavljajočem se dialogu z lastnim izročilom, ki izraža potrebo po samopotrjevanju skozi zgodovino.

V interdisciplinarni naravnosti Prijateljeve sinteze, v kateri se srečujeta zgodovina in literarna veda, se zrcali profil znanstvenikove osebnosti, ki je zrasla iz širokih okvirov tedanje humanistike. Temeljno metodološko usmeritev si je pridobil v dunajski pozitivistični filološki šoli Vatroslava Jagića, na njegov kasnejši znanstveni razvoj pa je vplivalo preoblikovanje raziskovalnih metod v evropski humanistiki na prelomu dveh velikih literarnozgodovinskih dob, vzporednim s prelomom stoletja. Prijatelj čut za sintezo enako močno zaznamuje obe področji, s katerima se je ukvarjal – kritiko in literarno zgodovino. V kritičnih besedilih je psihosociološka interpretacija povezana z izhodišči subjektivne kritike – impresionizmom, intuitivnostjo in estetskim vrednotenjem jezika, v podobi literarne zgodovine Slovenije od pomladi narodov do izteka 19. stoletja pa sociološki tok pozitivizma bogatijo pobude, prihajajoče z raziskovalnega območja nemške zgodovinske šole in »znanosti o duhu«.

Prijateljevo delo, ki je plod pozitivistično naravnane raziskovanja, vsebuje ogromno izvirnega gradiva. Ta zakladnica dejstev, ki služi avtorju kot sredstvo za rekonstrukcijo povezav med literarnimi, kulturnimi in civilizacijskimi pojavi in določujočimi jih razmerami družbenopolitičnega življenja, pomeni za uporabnika vrednost samo po sebi vsaj iz dveh razlogov: ko mu ponuja nešteto podrobnih in skrbno dokumentiranih podatkov o raziskovanem predmetu, ga hkrati uči znanstvene skromnosti in spoštljivosti do dejstev, brez katere je mogoče kaj hitro podleči nevar-

⁴T. KOSTYRKO, n.d., 8.

⁵Prav tam, 10.

nosti tveganih, poenostavljenih posplošitev in vsebinske plitkosti. Prijateljevi literarnozgodovinski postopki, izhajajoči iz pozitivistične metodologije v njeni najboljši izdaji, nas glasno opozarjajo na resnico, da je prav ta metoda, ne glede na vse svoje omejitve, prav z oblikovanjem meril objektivnosti in s programskim zanimanjem za preučevanje zunanjih pogojev književnosti, pomenila začetek znanstvene humanistike. Vendar problemske vsebine Prijateljevega dela ni mogoče v celoti stlačiti v okvire pozitivistično zasnovanih modelov. Nepristranska in prodorna osvetlitev dejstev avtorju ni pomenila početja, ki bi bilo namenjeno samo sebi, ampak pot k upodobitvi celostnega duhovnega življenja naroda in njegovega razvoja v določenem časovnem odseku preteklosti. Ta poteza literarnozgodovinskega dela slovenskega znanstvenika je odločilna za njegovo neminljivo spoznavno-posploševalno vrednost. Dela Ivana Prijatelja, ki sintetizirajo klasično pozitivistično metodo z »duhovno zgodovino«, ustvarjajo temelj slovenskega znanstvenega literarnega zgodovinopisja. Temelj, oziroma tisti del zgradbe, ki skrit pod površino tal odloča o kakovosti in trajnosti konstrukcije.

Prevod iz poljščine:

Niko Jež

STRESZCZENIE

Dla badacza-cudzoziemca historycznoliterackie pisarstwo Ivana Prijatelja stanowi materiał szczególnie inspirujący i użyteczny do rozważań nad sposobem bycia historykiem literatury obcej, nad konsekwencjami wynikającymi z jego zewnętrznego stanowiska obserwacyjnego oraz nad środkami osiągnięcia i wzbogacania przezeń własnych profesjonalnych kompetencji.

Niedostatki zawodowych kompetencji badacza literatury obcej są najczęściej spowodowane brakiem odpowiedniej kompetencji kulturowej – »świadomościowego przysposobienia do współuczestnictwa w zjawiskach kulturowych«. W zdobywaniu kompetencji kulturowej obcemu słoweniście oddaje usługi wprost nieocenione historycznoliterackie dzieło Prijatelja Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, którego osią strukturującą są przemiany form życia publicznego i walki słoweńskiej inteligencji o narodową podmiotowość i tożsamość, rozstrzygających o charakterze, funkcji i zadaniach literackiej twórczości. Jego lektura umożliwia czytelnikowi głębsze rozumienie znaczeń wytworów literackiej kultury, daje mu bowiem gruntowną wiedzę o warunkach społecznych i politycznych, w których one powstawały.

Interdyscyplinarny charakter syntezy Prijatelja, stanowiącej miejsce wspólne historii i literaturoznawstwa, odzwierciedla strukturę naukowej osobowości autora, ukształtowanej na rozległej bazie ówczesnej humanistyki. W jego obrazie literackich dzieł Wiosny Ludów po schyłek XIX wieku socjologiczny nurt pozytywizmu zasilają inspiracje płynące z obszaru badań zwłaszcza niemieckiej szkoły historycznej i »nauki o duchu«. Na skrzyżowaniu tych metodologii dzieło Prijatelja, nadzwyczaj bogate w treści poznawcze, kładzie podwaliny słoweńskiej naukowej historiografii literackiej.